

Оксана Щебивок
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Поляруш Н.С.

«ПОПІЛ ІМПЕРІЙ» ЮРІЯ КЛЕНА В ОЦІНЦІ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ

Анотація. У статті досліджено літературно-критичні оцінки поеми «Попіл імперій» Юрія Клена. Проаналізовано найвагоміші рецензії, відгуки, статті та огляди, що стосуються епопеї. Зосереджено увагу як на рецензії поеми відомими сучасниками письменника, так і на оцінках нинішніх науковців.

Ключові слова: реценція, поема-епопея, літературний процес, літературна критика

Abstract. The article examines literary and critical evaluations of Yuri Klen's poem "Ashes of Empires". The most important reviews and articles related to the epic poem are analyzed. Attention is focused both on the reception of the poem by the famous contemporaries of the writer and on the assessments of current scientists.

Keywords: reception, epic poem, literary process, literary criticism

На тлі художнього розмаїття 20-х років ХХ століття в українській літературі з'являється постать Юрія Клена (О. Бурггардта) – представника київської «неокласичної» парадигми, згодом – світоглядних принципів «вісниківської квадриги» та трагічного оптимізму «празької школи», письменника, літературного критика, перекладача, науковця, який гармонійно поєднав у своїй творчості традиції української та світової класики.

Багатогранна художня творчість Юрія Клена репрезентована різними жанрами, широтою тематики, динамічністю образів, багатством художньо-виражальних засобів, гнучкістю мистецької манери. Вона засвідчує не тільки постійні естетичні та формальні шукання автора, а й упевнює читачів у незмінності його морально-етичних, внутрішніх, орієнтирів.

Центральним твором в поетичній спадщині Юрія Клена є поема-епопея «Попіл імперій». Перші спроби теоретичного осмислення твору виникли одночасно з його появою.

У серпні 1946 року, коментуючи задум та історію написання «Попелу імперій», Юрій Клен писав, що його поема «охопить життя

цілої якоїсь доби чи народу з усіма його властивостями», тому «вирастає в епопею» [Клен 1957: 331]. Далі письменник додавав: «Я напочатку ставив собі скромне завдання – дати поему на кілька сот рядків, але вона, мимо моєї волі, росла, захоплюючи все ширші обрії, і мені довелося її розмір рахувати вже не сотнями, а тисячами рядків. Чи задовольнить вона вимоги, що ставиться до епопеї? Про це судити не авторові» [Клен 1957: 333]. Як побачимо далі, судження зацікавлених читачів були різні – від визнання поеми творчою невдачею або стриманої оцінки до захоплення Юрієм Кленом як автором світового твору й геніальним поетом.

Загалом за публікацією уривків упродовж 1946–1948 рр. твір був прийнятий прихильно. Фрагменти поеми отримали різну оцінку з позицій мистецької вартості в літературно-критичних статтях та оглядах В. Кримського, В. Державина, М. Ореста, Ю. Шереха, Є. Маланюка та ін., проте всі дослідники підкреслювали глибину ідейно-тематичного замислу епопеї, актуальність проблем, порушених у творі, філософсько-психологічні акценти, розставлені Юрієм Кленом у художньому розкритті проблем епохи й людини. Негативна рецензія із назвою «Попіл ідилій» вийшла лише з-під пера Ю. Косача 1946 року [Лучків 1973: 75]. На противагу йому, В. Кримський відгукнувся про «Попіл імперій» як про грандіозну національну поему, «рівної якої в нас нема» [Кримський 1948: 19].

Одразу по смерті письменника М. Орест в статті «Заповіти Ю. Клена», розмірковуючи про значення цієї епопеї, зазначав, що Юрій Клен у поемі «розуміє історію як втілення ідейно-психологічних величин, переважно негативного порядку. Негативні елементи, містяться в ідеях, з яких поставали імперії та царства, були гріхом проти абсолютної істини і вони ж, ці елементи зла, зумовлюють також і загибель імперій та царств. Але перше, ніж розпастися на попіл, злочинність їх може набути нечуваних потрясаючих розмірів» [Орест 1946: 6]. М. Орест наголошував, що Юрій Клен своєю поемою розв'язує питання про те, що може протистояти такому всесвітньому злу, даючи однозначну відповідь – ідеалізм, беззастережне добро. Критик зауважував, що ідеалістична філософія Юрія Клена дістала «в жахах ... доби», описаних «Попелом імперій», «яскраві докази і нові potwierдження своєї непохитної істинності» [Орест 1948: 7].

Авторитетний дослідник Ю. Шевельов із прохолодою сприйняв поему, хоча й застерігав, що мав змогу прочитати лише окремі розділи твору. Погляди Ю. Шевельова на творчість Юрія Клена загалом не

були однозначними. Дослідник критикував його «Прокляті роки», створені за «канонічними трафаретами октавної «поєми з відступами» за «споглядально-замилувану або іронічну позу зверхнього спостерігача», непластичність образів, «риси надуманости, літературности», художнє наслідування тощо, але зауважував, що «автор «Каравел» своєю збіркою перекреслив свою першу поему і показав себе поетом ... щирости й ... зрілої майстерности» [цит. за Лучук 2021: 89]. Про поему «Попіл імперій» Ю. Шевельов у 1950 році писав: «Від перекладів у прямому розумінні слова він перейшов до «перекладу» з Рильського в «Проклятих роках», потім ішов «переклад» світогляду вісниківства на мову поезії в «Каравелах». Майже нічого не лишилося від цього етапу в незавершеній Кленовій епопеї «Попіл імперій» з характеристичними для неї мотивами шукання Граалю і захованої божественної суті історії. Це була вже інша, повоєнна доба, інші впливи, і чутливий на них поет виходив дуже далеко від мотивів вісниківства. І це ще раз доводить, що він був не тільки поет незвичайної в нас культури, а і поет, що вмів відчувати живе, відрізняти його від мертвого.... Хай сьогодні дещо в тому здається наївним, – це здебільша другорядні деталі. Поза тим це справжня поезія, яка лишиться назавжди в українській поетичній скарбниці» [цит. за Лучук 2021: 104].

Заслуговує на увагу рецепція поеми Є. Маланюком, літературним редактором торонтівського видання твору 1957 року, у передмові до якого він зазначав, що «про повну оцінку такого твору, як «Попіл імперій», говорити ще дуже завчасно. Того роду твори вимагають, передовсім, певної «дистанції», перспективи» [Маланюк 1957: 9]. Далі критик звертав увагу на істинно національний характер твору, зауважував, що «Попіл імперій» «є річ, позначена гербом величності, і твір, справді, великої літератури», який «логічно стався тим великим полотном, тим центральним твором цілого життя» [Маланюк 1957: 10] Юрія Клена.

Як відомо, поема залишилася незавершеною. Юрій Клен у своїй нотатці про поему писав: «Четверта частина філософська, що шукатиме шляхів виходу з сучасного хаосу, намічена в загальних рисах і ще не набрела форм» [Клен 1957: 333]. Нотатка з'явилася 1946 року, а 30 жовтня 1947 року Юрій Клен помер. Отже, він не встиг композиційно й стилістично впорядкувати твір, тому цілком очевидно, що поява повного тексту поеми, почасти незавершеної стилістично та композиційно, «не викликала того ентузіазму, як колись його

поодинокі фрагменти» [Державин 2004: 152]. Незважаючи на це, професор Державин у статті «Три роки літературного життя на еміграції» (1948 р.) наголошує: «У принциповому повороті до докорінних – сковородинських – релігійно-моральних джерел нашої національної свідомості (через голову партійно-політиканської і лжеосвіченої напівінтелігенції 20-го сторіччя) полягає висока етична цінність і дійова правда цього мистецьки повновартісного (незважаючи на часткову нерівність викладу і брак остаточного шліфування) поетичного твору, що його сам автор задумав був як своєрідну паралель до Божественної комедії Данте, проте викінчити встиг лише в обсязі земного пекла новітніх воєн, революцій, терорів» [Державин 2014: 130].

Упродовж 60-х – 80-х рр. ХХ ст. було опубліковано зовсім мало рецензій на твори Юрія Клена, а ще менше було відгуків про «Прокляті роки». Так, 1966 року в журналі «Сучасність» у Мюнхені вийшла стаття І. Костецького «Мій Юрій Клен», де окрім спогадів, автор намагається відповісти на питання, чи великий поет Юрій Клен. Дослідник визнавав талант письменника, але критикував «Попіл імперій» як творчу невдачу митця – «невдачу як спосіб викладу» і як «формальний анахронізм [Костецький 1966: 69]. І. Костецький вважав, що такий стиль та форма поеми могли б мати успіх раніше і що Юрій Клен не сказав своєю творчістю більше, ніж сказав.

Майже у цей самий період у «Сучасності» вийшла друком ще одна стаття про митця – «Життя і творчість Юрія Клена» (1967 р.) О. Филиповича. У ній дослідник назвав «Попіл імперій» монументальною епопеею Юрія Клена, певною мірою автобіографічною, наймасштабнішою в усій українській літературі. О. Филипович вважав, що для Клена поема мала таке саме значення, як «для Данте – «Божественна комедія», для Мілтона – епічна поема «Втрачений рай», а для Гете – «Фавст» [Филипович 1967: 71]. Критик проаналізував композицію та сюжет поеми, зазначив, що «у своєму творі Клен виявив добре знання історії і велику спостережливість. Це – автентичний документ часу і за ним можна вивчати розвиток історичних подій першої половини нашого століття» [Филипович 1967: 73]. Він назвав Юрія Клена «великим майстром рисунка», який «уміє стисло, кількома словами, змалювати певну історичну постать, чи явище, характеристичне для даного відтинку часу» [Филипович 1967: 73].

Інший критик І. Качуровський у статті «Життя і творчість Юрія Клена», писаній переважно в 1970-х рр. ХХ ст., а опублікованій в 2002

році, звертає увагу на мистецький еклектизм поеми та намагається оцінити її об'єктивно: «Нагадаю, що «Попіл імперій» – це твір з мистецького боку дуже нерівний: поряд з окремими місцями, що їх я беззастережно назвав би геніяльними, трапляються інші, які видаються розбитою на ритмічні відтинки і заримованою газетною публіцистикою. Після не надто вдалої першої частини йде писана дантівськими терцинами частина друга, що має не лише художню, а й високу пізнавальну цінність» [Качуровський 2002: 275].

З кінця 80-х рр. ХХ ст. ім'я Юрія Клена з'являється вже в українських часописах завдяки Ю. Лавріненкові, Ю. Коваліву, М. Нервліму та іншим дослідникам. Високо оцінює ідею поеми «Попіл імперій» Ю. Лавріненко, наголошуючи, що в ній постає «драма українська як світова і світова – як українська» [Лавріненко 1991: 5].

Ю. Ковалів, упорядник першого видання творів Юрія Клена в незалежній Україні, високо оцінюючи поему, зауважує, що епопея «захоплює грандіозним розмахом зображення при сумлінному дотриманні хронології, дарма що не справляє цілісного враження» і що «попри ескізне виконання першої й четвертої частин, начерку п'ятої, твір має виразну архітектоніку...» [Ковалів 2019]. Дослідник зазначає, що твір Юрія Клена можна сприймати «і як літописний поліжанр, і як зразок цитатної літератури, що дозволяє авторові бути творцем нового тексту й інтерпретатором» [Ковалів 2019]. Ці думки згодом поглибить В. Просалова у своїй дисертації та монографії про інтертекстуальність творів представників «празької школи».

Детально аналізуючи сюжети та композицію поеми, І. Дзюба зауважував, що особливістю світогляду Юрія Клена, «як він відбився в «Попелі імперій» була транспозиція подій ХХ століття в широку історичну ретроспективу й перспективу та пояснення їх загальною моральною деградацією людства, занедбанням Божих заповітів. З цієї картини занепаду він, на відміну від багатьох емігрантів, не виключає і ексцеси західної псевдодемократії та технократії, а надії на майбутнє одужання людства чи порятунку покладає не на неї, а на духовні імпульси містичного рівня» [Дзюба 2009]. Він зауважував, що «Попіл імперій» потребує ґрунтового аналізу та максимального дослідницького заглиблення в текст.

На противагу захопленям відгукам української спільноти про твір Юрія Клена на початку 90-х рр., українсько-американський літературознавець Г. Грабович критикував виключно націєцентричний, історіософічний та програмовий підхід так званої

«великої літератури», на яку орієнтувалися вісниківці, вважаючи його вузьким, однобоким, штучним. З цього приводу він писав: «Попіл імперій – це монументальне фіаско, його бажані епічні й історіософічні ефекти майже завжди сходять на непереконливе, настирливо помпезне позування. ... Найсильніші риси твору – а він таки їх має – це майже без винятку інтимні спогади (зокрема з дитинства), де потреба судити імперії (не одну ж бо, а кілька!) і філософствувати про всесвітню історію ще не закорінилася» [Грабович 1993: 41]. Звісно, думка Г. Грабовича сформована під впливом іншої культурної традиції, літературознавчих студії, відмінних від материкових.

Серед сучасних науковців, які аналізували поему «Попіл імперій» Юрія Клена – О. Баган, І. Василишин, Л. Косяк, Н. Котенко, Н. Лазірко, Н. Миронець, І. Набитович, В. Просалова, Л. Сірик та ін. В. Сарапин, наприклад, присвячує «Попелу імперій» розділ своєї кандидатської дисертації [Сарапин 2000], детально досліджуючи проблематику та поетику твору.

Більшість учених сходяться на тому, що «Попіл імперій» є «вироком тоталітарній системі і провісником загибелі будь-якої імперії, яка на цій системі ґрунтується [Миронець 2004: 111]. З цього приводу Л. Сірик зауважує, що «за конкретними назвами, символічними алюзіями, історіософськими роздумами на літературні теми, а також за іронією, скепсисом і неспокоєм» письменник приховує «осуд тоталітаризму імперій Сходу і Заходу – імперій минулого (Риму, Російської імперії) і новітніх часів, зокрема Німецької імперії (Третій Рейх) і Радянського Союзу» [Сірик 2019: 135].

На інший аспект поеми звертає увагу В. Просалова в монографії «Текст у світі текстів Празької літературної школи». Вона зазначає, що «Попіл імперій» через інтенсивність та вираженість міжтекстових компонентів, численні культурологічні рефлексії можна вважати інтертекстуальною енциклопедією [Просалова 2005].

Дослідник І. Василишин монументальність та цінність поеми вбачає в тому, що «художній літопис епохи початку – середини ХХ ст., створений автором, охопив історичну, філософську, морально-етичну, онтологічну проблематику, ... висвітлив трагедію існування людини в добу соціальних катастроф і тотального знищення» [Василишин 2012: 10].

Отже, проаналізовані літературно-критичні праці відбивають різне сприйняття ідейного задуму Юрія Клена та його художнього втілення, унааявнюють дискусійність деяких творчих рішень письменника, підтверджують незмінний дослідницький інтерес до

поєми, що свідчить про актуальність епопеї «Попіл імперій» та її цінність з позицій літературних і культурологічних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василюшин І. Художньо-філософські візії епохи в поемі Юрія Клєна «Попіл імперій». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство*. 2012. № 35. С. 9–21.

2. Грабович Г. У пошуках великої літератури. Київ : МП «Офорт», Миронівська друкарня, 1993. 55 с.

3. Державин В. «Попіл імперій» і новітня спроба переоцінки його поезії: Про Юрія Клєна. *Стефановська Л. МУР і відродження українського літературного життя у таборах для біженців на території Німеччини 1945–1948. Частина II. Т. V. Антологія першоджерел*. Варшава: Варшавський університет, 2014. С. 151–168.

4. Державин В. Три роки нашого літературного життя на еміграції. *Стефановська Л. МУР і відродження українського літературного життя у таборах для біженців на території Німеччини 1945–1948. Частина II. Т. V. Антологія першоджерел*. Варшава: Варшавський університет, 2014. С. 127–141.

5. Дзюба І. Юрій Клен – «неокласик» чи «постнеокласик»? *Сучасність*. 2009. № 8. С. 79–101. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20210225-yurij-klen-neoklasik-chi-postneoklasik>

6. Качуровський І. Життя і творчість Юрія Клєна. *Качуровський Ігор. Променисті силуети: Лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки*. Мюнхен, 2002. С. 252–293.

7. Клен Юрій. Про генезу поеми «Попіл імперій». *Клен Юрій. Твори*. Торонто : Фундація імені Юрія Клєна, 1957. Т.2. С. 331–333.

8. Ковалів Ю. Про Юрія Клєна. Фейсбук: соціальна мережа. 03.10.2019.

URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=907843172930570&set=a.206016669779894>

9. Костецький І. Мій Юрій Клен. *Сучасність*. 1966. Ч.7 (67). С. 55–73.

10. Кримський В. Храм Грааля : До проблеми світогляду Юрія Клєна. Зальцбург – Інсбрук: Звено, 1948. 20 с.

11. Лавріненко Ю. З життя і праці О. Бургардта – Ю. Клєна. *Літературна Україна*. 1991. 10 жовтня. С. 5.

12. Лучків І. (укл.). Юрій Клен. Бібліографічний покажчик. Торонто, 1973. 106 с.
13. Лучук О. У пошуках «Поезії Юрія Клена» : наукова нотатка в жанрі детективу. *Слово і Час*. 2021. № 6 (720). С. 82–104.
14. Маланюк Є. Передмова. Клен Юрій. Твори. Торонто : Фундація імені Юрія Клена, 1957. Т.2. С.9–10.
15. Миронець Н. Україна в житті та творчості Освальда Бурггардта (Юрія Клена). *Етнічна історія народів Європи*. 2004. Вип. 16. С. 104–113.
16. Орест М. Заповіти Ю. Клена. *Орлик: Місячник культури і суспільного життя* (Мюнхен). 1948. Рік III. Ч. 2. С. 5–7.
17. Просалова В. А. Текст у світі текстів Празької літературної школи : монографія. Донецьк : Східний видавничий дім, 2005. 344 с.
18. Сарапин В. Поезія Юрія Клена та її місце в літературному процесі першої половини ХХ століття. Автореф. дис. канд. філологічних наук: 10.01.01. Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова; Міністерство освіти і науки України, 2000. 22 с.
19. Сірик Л. Своєрідність позиції українських неокласиків в контексті проблеми культурних орієнтирів схід – захід. *Zeszyty Cyrylo-Methodiańskie*. 2019. №8. С. 125–139.
URL: https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_17951_zcm_2019_8_125-139/c/10091-6999.pdf
20. Филипович О. Життя і творчість Юрія Клена. *Сучасність*. 1967. Ч. 10 (82). С. 47–85.

Марина Шаргало
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Крупка В.П.

СВОЄРІДНІСТЬ ГОТИЧНО-ДЕТЕКТИВНОЇ ПРОЗИ АНДРІЯ КОКОТЮХИ

Анотація. У статті розкрито специфіку детективної романістики Андрія Кокотюхи. Окреслено жанрові модифікації і трансформації творів, з'ясовано роль інтриги як рушія сюжету, а також своєрідність характеротворення головних персонажів – слідчих, якими є чоловік і жінка.